

راهکارهای برون‌رفت از فقر از منظر قرآن و علم جامعه‌شناسی

عبدالباسط معصومی^۱

محمد عیسی رحیمی^۲

چکیده

فقر یکی از دغدغه‌های اصلی زندگی روزمره هر فرد و جامعه افغانستان امروزی است. جنگ، فساد اداری، تأمین حقوق بشری و شهروندی، نبود زیرساخت‌ها معیاری، عدم توجه زراعت، خشک‌سالی‌های پیهم عواملی است که افغانستان را در چند دهه اخیر به بحران فقر فروبرده است. بنابراین راهکارهای عملی و تئوری برای برون‌رفت از این بحران، نیاز است که از دو مرجع معتبر یقرآن کریم و علم جامعه‌شناسی در حل این بحران کمک بگیریم. دستیابی به راهکارهای سیاسی، فرهنگی اجتماعی و اقتصادی برای رسیدن به وضعیت مطلوب، از اهداف این تحقیق است. داده‌های این تحقیق به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری و سپس به روش توصیفی-تحلیلی تدوین شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که با توسعه بخش‌های صنعتی و تولیدی، کشاورزی، ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری، افزایش تولید، توسعه زیرساخت‌ها، حمایت از بخش‌های کوچک و متوسط، تشویق کسب و کارهای محلی، توسعه صنایع محلی، توسعه شبکه‌های محلی و همکاری‌های مشترک، تقوا و دروی از گناه، کار و تلاش، رعایت عدالت اجتماعی، پرداخت به‌موقع خمس و زکات، ایجاد زمینه آموزش و پرورش، برنامه حمایتی روستایی، حمایت از تولیدات داخلی، تدوین استراتژی اقتصادی و صادرات‌محور، احیای زیرساخت‌های اقتصادی کشور، می‌تواند در برون‌رفت جامعه از فقر اقتصادی کمک کند.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، جامعه‌شناسی، فقر، راهکار برون‌رفت از فقر، جامعه افغانستان

۱. گروه تفسیر و علوم قرآن، جامعه المصطفی العالمیه، کابل، افغانستان.

۲. گروه قرآن و مطالعات اجتماعی، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی، جامعه المصطفی العالمیه، غزنی، افغانستان.

مقدمه

تنگدستی و گرسنگی، بی‌سرپناهی و عدم توانایی تأمین نیازهای اولیه زندگی از مصادیق فقر و از پدیده‌های اجتماعی است که همه کشورها به خصوص کشورهای جهان سوم با آن دست‌وپنجه نرم می‌کنند. در این میان افغانستان از جمله کشورهایی است که به خاطر جنگ‌های ویرانگر و درازمدت، فقدان شبکه‌های رسمی مصونیت‌های اجتماعی، ضعف و یا نبود دستگاه حکومتی پاسخگو و ناامنی، فقر و بیکاری در آن به شدت افزایش یافته است. بر اساس گزارش بانک جهانی آمار و فی صد بیکاری و فقر بین سال‌های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ از ۳۵.۸ درصد دوباره به ۳۹.۱ درصد افزایش یافته است. (world bank, ۲۰۱۷) بر اساس گزارش برنامه توسعه سازمان ملل آمار فقرا در افغانستان از سال ۲۰۲۰ که ۱۵ میلیون گزارش شده بود، به ۳۴ میلیون افزایش یافته است. (Bank Afghanistan Da Bank Afghanistan Da (af.gov.dab))

بنابراین افغانستان کشوری است که به خاطر فقر و بیکاری، ممکن است با فاجعه انسانی روبه‌رو شود. به همین جهت ضرورت دارد اندیشمندان و سیاست‌مداران این کشور برای جلوگیری از فاجعه انسانی، رهایی از بزهکاری، اعتیاد، فروپاشی خانواده‌ها و شکل‌گیری باندهای فساد به دنبال راهکارهایی باشند تا جامعه را از بیچارگی نجات دهند. گرچه در مورد فقر در جهان و افغانستان پژوهش‌های زیادی شده؛ اما سایه فقر در این کشور به حدی سنگین است که جا دارد تحقیقاتی بیشتری صورت گیرد. یکی از موضوعات که نیاز به تحقیق جدی در مورد فقر در کشور افغانستان دارد و هنوز کاری پژوهشی خاص در مورد آن انجام نشده، راه‌های برون‌رفت از فقر از منظر قرآن و علم جامعه‌شناسی است. در این تحقیق تلاش شده که راه‌های برون‌رفت از فقر از منظر قرآن و علم جامعه‌شناسی در بخش فرهنگی-اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به بررسی گرفته شود. اکنون سؤال این است که قرآن و جامعه‌شناسان برای برون‌رفت از فقر چه راهکارهایی ارائه کرده‌اند. این تحقیق پاسخی برای همین سؤال است.

۱. مفهوم فقر در لغت و اصطلاح

شکسته شدن مهره‌های پشت بدن، حفر کردن و سوراخ کردن، چنانکه گفته می‌شود، زمین را برای کاشت نهال حفر کردم یا مهره را سوراخ کردم. بر این اساس فقیر یعنی کسی که مهره پشتش شکسته است و انسان فقیر را از این حیث فقیر گویند که گویا مهره پشتش به خاطر ذلت و خواری از ناحیه فقر شکسته است. (ابن فارس، ۱۳۸۹: ۴۴۳) نداشتن به اندازه کفایت، چنانکه فقیر در برابر غنی است و غنی به کسی گفته می‌شود که به اندازه کفایت و رفع حاجت خود و خانواده، در اختیار داشته باشد. لذا فقیر کسی است که دارائی اش به این اندازه نیست (ابن منظور، ۱۹۸۸: ۶۰)

در بسیاری از فرهنگ‌ها فقر را به معنای عدم کفایت ضروریات زندگی تعریف کرده‌اند. چنین تعریفی به‌طور کلی دقیق و جامع نیست؛ زیرا ضروریات زندگی هر جامعه‌ای در طول زمان و مکان، ابعاد و اشکال گوناگونی دارد و از جامعه‌ای به جامعه دیگر تغییر می‌کند و نیز درون جامعه‌ای معین نیز معمولاً این ضروریات حتی در زمان ایستا، استاندارد و تثبیت نشده است. هر یک از گروه‌های اجتماعی برداشت خاص و ویژه‌ای از ضروریات حیاتی دارد. حدود عدم «کفایت یا نابسندگی نیز ضمن اینکه از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت است، در میان گروه‌ها و لایه‌های گوناگون یک جامعه نیز ابعاد متغیری دارد». (شیخاوند، ۱۳۷۷: ۲۰۵)

از تعاریف فوق چنین برداشت می‌شود که فقر یعنی نداشتن مال و دارای برای تأمین نیازهای روزمره زندگی و نقص موارد مادی و اجتماعی ضروری برای تأمین سطح مناسب و مقبول زندگی فرد یا خانواده. یا ناتوانی افراد در تأمین نیازهای اساسی مانند غذا، مسکن، لباس، آموزش، بهداشت و...

۲. مفهوم فقر در قرآن کریم

منظور از فقر در قرآن کریم به‌طور کلی می‌تواند به دو جنبه اشاره داشته باشد:

۱-۲. فقر مادی

این نوع فقر به کمبود منابع مالی و اقتصادی اشاره دارد. قرآن کریم به مسئله فقر مادی

و کمبود معیشتی افراد توجه زیادی داشته و ترغیب می‌کند که به کمک نیازمندان و محرومان بشتابید. در قرآن کریم زکات و صدقات به‌عنوان راهکارهایی برای کمک به نیازمندان و ایجاد توازن اجتماعی تأکید شده است:

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ
السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا
وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالصَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ.
(بقره: ۱۷۷)

۲-۲. فقر روحی

این نوع فقر به کمبود ارتباط با خداوند و نیاز به معنویت و ایمان اشاره دارد. قرآن کریم تأکید دارد که انسان برای رفع این نوع فقر، باید به ایمان و عبادت روی بیاورد. از این جهت قرآن کریم در بسیاری از آیات، اهمیت تلاش برای رشد روحی و ارتقای انسان به‌وسیله ایمان، تقوا و عبادت را بیان می‌کند. «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَاها». (شمس: ۱۰) قرآن کریم ترقی روحی و پایبندی به عبودیت و معنویت انسان‌ها را به‌عنوان اصول بنیادین برای سعادت و خوشبختی مطرح می‌کند.

۳. مفهوم فقر از منظر جامعه‌شناسی

مفهوم فقر از منظر جامعه‌شناسی پیچیده و چندبُعدی است و در بستر تحلیل اجتماعی بررسی می‌شود. در زیر تعدادی از مفاهیم و تفسیرهای جامعه‌شناسی درباره فقر آورده شده است، هرچند ممکن است مفاهیم دیگری نیز وجود داشته باشد:

۳-۱. فقر ساختاری (Structural Poverty)

در این مفهوم، فقر به‌عنوان نتیجه ساختارهای اجتماعی ناعادلانه و نابرابری اقتصادی میان اعضای جامعه تعریف می‌شود؛ زیرا سیستم‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بر فراز تولید، توزیع و دسترسی به منابع و فرصت‌ها تأثیرگذار است. (Bourguignon, ۲۰۰۳: p ۲۵-۴۹)

۲-۳. مفهوم فقر فرهنگی (Cultural Poverty)

در این مفهوم، فقر به میزان نقصان فرهنگی و ناکافی بودن منابع فرهنگی فرد و جامعه اشاره دارد. این نقصان ممکن است در زمینه‌هایی مانند آموزش، مهارت‌ها، انگیزه و ارتباطات اجتماعی رخ دهد. (Bourdieu, ۱۹۷۷: ۴۸۷-۵۱۱)

۳-۳. مفهوم فقر اجتماعی (Social Poverty)

در این مفهوم، فقر به عدم دستیابی به حقوق اجتماعی و مشارکت کافی در زمینه‌های اجتماعی و سیاسی اشاره دارد. فقر اجتماعی نشان دهنده ناتوانی فرد در دستیابی به خدمات اجتماعی مانند بهداشت، آموزش، حمایت اجتماعی و شرکت در فعالیت‌های اجتماعی است. (Townsend, ۱۹۷۹)

۴. راه‌های برون‌رفت از فقر از منظر قرآن

برای برون‌رفت از هر پدیده مذمومی، یافتن و شناختن راه‌های برون‌رفت، از اهمیت خاصی برخوردار است که در ذیل به راه‌های فرهنگی اجتماعی برون‌رفت از منظر قرآن می‌پردازیم.

۱-۴. پرداخت به موقع خمس و زکات

اسلام دستورات و توصیه‌های فردی و اجتماعی بسیاری برای جلوگیری از فقر ارائه کرده است. از جمله آن‌ها می‌توان به پرهیز از انجام برخی گناهان، اجرای قواعد و عقود مختلف در مبادلات و فعالیت‌های اقتصادی و دستورات اخلاقی متفاوت اشاره کرد. اسلام در محدودی فلسفه اقتصادی خود راه‌های بسیاری برای حل مشکل فقر اندیشیده است. برخی از این راه‌ها مربوط به حکومت و برخی دیگر بر عهده جامعه و برخی دیگر وظیفه مشترک حکومت و جامعه است. (زین‌العابدین، ۱۳۷۷: ۱۲)

در کل زکات مشهورترین واجب مالی در شریعت مقدس اسلامی و از ضروریات مسلمانی است. در آیات متعددی که بعضی در مکه و برخی در مدینه نازل شده‌اند، از زکات نام برده شده است. خداوند در قرآن کریم وجوب گرفتن زکات را توسط پیامبر^(ص) بیان کرده می‌فرماید:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلَّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ؛ (توبه: ۱۰۳) تواز اموال مؤمنان صدقات را دریافت کن که بدان صدقات نفوس آنها را پاکیزه می‌سازی و رشد و برکت می‌دهی و آنها را به دعای خیر یاد کن که دعای تو در حق آنان موجب تسلی خاطر آنها شود و خدا شنوا و دانا است.

در آیه دیگر مصارف آن را بیان نموده می‌فرماید:
 إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ؛ (توبه: ۲۰) صدقات تنها به تهی‌دستان و بینوایان و متصدیان [گردآوری و پخش] آن و کسانی که دلشان به دست آورده می‌شود و در [راه آزادی] بردگان و وامداران و در راه خدا و به در راه مانده اختصاص دارد.
 [این] به‌عنوان فریضه از جانب خدا است و خدا دانای حکیم است.

بنابر مفاد این آیه، فقیران و مساکین مهم‌ترین مورد مصرف این منبع مالی مهم هستند و این دستور الهی راهکاری اجتماعی در جهت فقرزدایی است.

دومین واجب مالی مشهور مسلمانان، خمس است. گرچه در دایره شمول آن میان مذاهب مهم اسلامی اختلاف نظر است اصل وجوب خمس در مدینه نازل شده است. چنانکه قرآن می‌فرماید:

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ أَمْنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ؛ (انفال: ۴۱) ای مؤمنان بدانید هرگونه غنیمتی به دست آورید، خمس آن برای خدا و برای پیامبر و برای ذی‌القربی و یتیمان و مسکینان و در راه ماندگان (از آنها) است. اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی حق از باطل، روز درگیری دو گروه [روز جنگ بدر] نازل کردیم، ایمان آورده‌اید و خداوند بر هر چیزی تواناست.

از نکات تفسیری مهم این آیه آن است که اسلام مالکیت اشخاص حقوقی را پذیرفته است و محرومیت‌زدایی از برنامه‌های اسلام است و باید از ثمره جهاد و غنائم به سود فقرا گام برداشت. نشانه ایمان کامل، خمس دادن است. بعد از بیان ایمان، عبادت، هجرت و جهاد می‌فرماید: لِلَّهِ خُمُسُهُ... إِن كُنْتُمْ أَمْنْتُمْ... بنابراین خمس، واجب مستمر است، نه موسمی و موقت؛ چون شرط ایمان است و این نشانه عزم دائمی اسلام در فقرزدایی است.

۲-۴. کار و تلاش

از مهارت‌های رفتاری ارائه شده در قرآن برای غلبه بر فقر و نیاز، کار و تلاش است. چه آنکه به قدر تلاش و کوشش به انسان‌ها بهره داده می‌شود که فرمود: «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى». (نجم: ۳۹) به همین خاطر خداوند در سوره جمعه به طور صریح و آشکار، دعوت به تلاش و کوشش برای طلب روزی نموده و فرموده است: فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ؛ (جمعه: ۱۰) و هنگامی که نماز [جمعه] پایان گرفت، (شما آزادید) در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا بطلبید.

با نگاه به آیات کریمه در می‌یابیم که قرآن هرگز ما را به چشم‌پوشی از مواهب الهی دعوت نکرده و فقر را یک ارزش و نعمت به حساب نیاورده است، بلکه دعوت به بهره‌برداری از مواهب الهی و زینت‌ها نموده است. چنانکه در خطابی به پیامبر اسلام (ص) فرمود:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا؛ (اعراف: ۳۲) بگو چه کسی زینت‌های الهی را که برای بندگان خود آفریده و روزی‌های پاکیزه را حرام کرده است! بگو این‌ها در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده‌اند.

۳-۴. عدالت اجتماعی

قرآن کریم به وضوح به اهمیت عدالت در جامعه اشاره می‌کند و توزیع منابع را بر اساس نیازها و حقوق انسانی توصیه می‌کند. آیات زیر برای بیان این مفهوم می‌توانند به عنوان منابع در نظر گرفته شوند:

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِيَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ؛ (بقره: ۱۸۵) و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خود نخورید و برای خوردن بخشی از اموال مردم به گناه، (قسمتی از) آن را (به عنوان رشوه) به قضات ندهید، در حالی که می‌دانید (این کار، گناه است).

وَلَوْ لَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُوتِيَهُمْ سُقْفًا مِّنْ فَضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ؛ (زخرف: ۳۳) و اگر نه این بود که خواستیم مردم در تحت يك نظام قرار گیرند، برای هر کس که به خداوند کفر بورزد، خانه‌هایی دارای سقفی از نقره قرار می‌دادیم

و پله‌هایی که با آن بالا روند و خودنمایی کنند.

۴-۴. ایجاد زمینه آموزش و مهارت‌افزایی

توسعه مهارت‌ها و آموزش به عنوان یک راهکار اقتصادی مهم در برون‌رفت از فقر در نظر گرفته می‌شود. افزایش سطح آموزش و بهبود مهارت‌های افراد می‌تواند امکان دسترسی به فرصت‌های شغلی بهتر و درآمد بالاتر را فراهم کند. افزایش سطح آموزشی جامعه و دسترسی به آموزش کیفی و مناسب برای همه افراد، می‌تواند تأثیر قابل توجهی در کاهش فقر داشته باشد. برخی از این موارد، ذیلاً عنوان می‌گردد:

الف. ارائه آموزش و کارآموزی مهارت‌های موردنیاز بازار کار: توسعه مهارت‌هایی که بازار کار نیاز دارد، می‌تواند به افراد کم‌درآمد کمک کند تا به وظایف و شغل‌های با درآمد بالاتر دست یابند. ارائه برنامه‌های آموزش و کارآموزی مهارت‌های عملی و تخصصی، مانند مهارت‌های فنی، تکنولوژیک، کارآفرینی و مدیریت، می‌تواند به افزایش فرصت‌های شغلی و ایجاد کسب و کارهای جدید کمک کند.

ب. ایجاد برنامه‌های آموزش مالی و کارآفرینی: آموزش مهارت‌های مالی و کارآفرینی می‌تواند به افراد کم‌درآمد کمک کند تا درک بهتری از مفاهیم مالی داشته باشند و بتوانند به‌طور مستقل کسب و کارهای کوچک را راه‌اندازی کنند. این نوع آموزش می‌تواند به خودکفایی اقتصادی و افزایش درآمد افراد کمک کند. (Karlan, 2011: p210 - 527)

ج. افزایش سرمایه‌گذاری در آموزش عمومی: افزایش سرمایه‌گذاری در آموزش عمومی و ارتقای سطح آموزشی جامعه می‌تواند به افراد کم‌درآمد کمک کند تا مهارت‌های پایه و اصولی را کسب کنند. سیاست‌ها و برنامه‌های آموزش عمومی، از جمله آموزش پایه، آموزش حرفه‌ای و آموزش فنی و حرفه‌ای، می‌تواند به کاهش نابرابری آموزشی و افزایش فرصت‌های شغلی برای جوامع کم‌درآمد کمک کند. (World Bank, 2019)

د. ایجاد دسترسی برابر به آموزش: ایجاد دسترسی برابر به آموزش برای همه افراد، بدون تبعیض و تفاوت‌گذاری، می‌تواند به کاهش فقر و افزایش تساوی آموزشی در

جامعه کمک کند. این شامل ایجاد زیرساخت‌های لازم برای دسترسی آموزشی، ارائه بورسیه‌ها و تسهیلات مالی برای افراد کم‌درآمد و ایجاد برنامه‌های آموزشی مناسب برای گروه‌های آسیب‌پذیر می‌شود.

توسعه آموزش حرفه‌ای و فنی: توسعه آموزش حرفه‌ای و فنی، به‌خصوص در حوزه‌هایی که نیازمندی‌های بازار کار و صنعت وجود دارد، می‌تواند به افراد کم‌درآمد کمک کند تا مهارت‌های عملی و تخصصی را کسب کنند و به راحتی وارد بازار کار شوند. این نوع آموزش می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار و درآمدی برای افراد کم‌درآمد کمک کند. (United Nations Development Programme, 2014)

۵-۴. احترام به حقوق انسانی و ارزش‌های علمی و اکادمیک

حقوق انسانی به مجموعه اصول و استانداردهای حقوقی و اخلاقی اشاره دارد که همه انسان‌ها به دلیل داشتن آن‌ها مورد احترام قرار می‌گیرند. این حقوق شامل حقوق اساسی و بنیادینی مانند حق زندگی، حق آزادی، حق برابری، حق عدالت، حق بهداشت و سایر حقوق مرتبط با زندگی انسانی است.

از منظر قرآن کریم، حقوق انسانی بیانگر ارزش بالایی انسان و تأکید بر احترام و حفاظت از حقوق او است. در قرآن کریم، مواردی مانند حق زندگی، حق آزادی اعتقاد و عبادت، حق برابری میان افراد، حق بهداشت و سلامت، حق بهره‌مندی از تعلیم و تربیت، حق دسترسی به عدالت و حق تمتع از منافع اقتصادی و اجتماعی برجسته است. به عنوان مثال، قرآن به احترام به حقوق انسانی اشاره می‌کند که در این آیه «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیاء: ۹۲) آمده است. امت شما، امتی واحد است و من پروردگار شما هستم، پس تنها مرا عبادت کنید. این آیه بیان می‌کند که امت مسلمانان یک امت واحد است و خداوند، پروردگار آن‌ها است. در نتیجه، افراد باید تنها خدا را عبادت کنند و وحدت و اتحاد را در میان خود حفظ کنند. (طباطبایی، ۸: ۴۸۵)

۴-۶. دوری از اسراف و تبذیر

اسراف هرگونه تجاوز از حد اعتدال و گرایش به افراط یا تفریط را در برمی گیرد. (مصطفوی، ۱۳۶۰، ۵: ۱۱۰) تبذیر به معنای پراکنده کردن و اصل آن پاشیدن بذر است و برای هرکس که مالش را ضایع کند، به کار می رود. (راغب اصفهانی، ۱۳۷۶: ۲۵۵)

هر انسان اندیشمند و صاحب خردی اذعان دارد که اسراف و تبذیر موجب هدر رفتن امکانات مادی و معنوی می شود و آینده فرد و جامعه را تحت الشعاع قرار خواهد داد. ازاین رو در منطق قرآن کریم هر آنچه موجبات تشتت خاطر و نابسامانی انسان را فراهم کند، مورد تقبیح و تحریم قرار می گیرد. مثلاً اسراف کاران از محبت الهی محرومند:

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ؛ (اعراف: ۳۱) بخورید و بیاشامید، ولی زیاده روی نکنید که او اسراف کاران را دوست ندارد.

در برخی تفاسیر اسراف، رفتن از حلال به سوی حرام دانسته شده و خوردن حرام هرچند اندک، از مصادیق اسراف و تجاوز از حد به شمار می رود. همچنین آنچه عقل به زشتی آن حکم کند و برای انسان مضر باشد اسراف است. (طبرسی، بی تا، ۹: ۸۸) «اسراف کلمه بسیار جامعی است که هرگونه زیاده روی در کمیت و کیفیت و بیهوده گرایی و اتلاف و مانند آن را شامل می شود». (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۶: ۱۴۸)

۵. راه های اجتماعی برون رفت از فقر از منظر علم جامعه شناسی

جامعه شناسان و متخصصین علوم اجتماعی در باب برون رفت از فقر راه های مختلف را پیشنهاد می نمایند که در ذیل به آن می پردازیم:

۱-۵. توزیع عادلانه منابع و فرصت ها

ترویج توزیع عادلانه منابع اقتصادی یکی از راهکارهای اقتصادی برون رفت از فقر از منظر علم جامعه شناسی است. توزیع عادلانه منابع امکان فراهم کردن فرصت ها و منابع برای تمام افراد جامعه را فراهم می کند و به این ترتیب، از نظر جامعه شناسی،

به کاهش نابرابری‌ها و فقر اقتصادی کمک می‌کند.

الف. تقسیم منابع عمومی: تقسیم عادلانه منابع عمومی مانند زمین‌ها، آب‌ها، منابع طبیعی و موارد دیگر، می‌تواند به افزایش دسترسی افراد کم‌درآمد به این منابع کمک کند. این شامل اصلاح سیاست‌های تقسیم منابع عمومی، توسعه سیستم‌های عدالت‌خواهانه تقسیم زمین‌ها و توزیع عادلانه منابع طبیعی است. (Bardhan, ۲۰۱۶: ۱۲۲)

ب. توسعه شبکه‌های اجتماعی و تعاونی: توسعه شبکه‌های اجتماعی و تعاونی می‌تواند به افراد کم‌درآمد کمک کند تا با یکدیگر همکاری کنند و به اشتراک بگذارند. این شامل ایجاد تعاونی‌های کارگری، ترویج اتحادیه‌های کارگری و تشکیل گروه‌های توسعه محلی است که به افزایش قدرت مذاکره و توزیع عادلانه منافع کمک می‌کنند. (Putnam, ۲۰۰۰: ۲۳۲)

ج. توسعه و ایجاد اشتغال: توسعه صنعت و اشتغال پایدار به عنوان یک راهکار اقتصادی مهم در برون‌رفت از فقر از منظر علم جامعه‌شناسی مورد بررسی قرار می‌گیرد. توسعه صنعت و اشتغال پایدار می‌تواند به افراد کم‌درآمد فرصت‌های شغلی پایدار و درآمدزایی مناسب را فراهم کند.

د. تنوع بخشی اقتصادی: تنوع بخشی اقتصادی به معنای توسعه بخش‌های مختلف اقتصادی، به ویژه بخش‌های صنعتی و خدماتی، می‌تواند به افزایش فرصت‌های شغلی و کاهش وابستگی به بخش‌های اقتصادی خاص کمک کند. این شامل توسعه صنایع محلی، ترویج کسب و کارهای کوچک و متوسط (SME)، پشتیبانی از کارآفرینی و ایجاد شرایط مناسب برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های جدید است. (United Nations Industrial Development Organization, ۲۰۱۸)

هـ. توسعه بخش کشاورزی: بخش کشاورزی به عنوان یکی از بخش‌های مهم اقتصادی در جوامع کم‌درآمد، می‌تواند به افزایش اشتغال و تولید درآمد در این جوامع کمک کند. توسعه بخش کشاورزی باید به شکلی پایدار و مستدام انجام شود، با توجه به بهره‌برداری مسئولانه از منابع طبیعی و توسعه فناوری‌های نوین در

این بخش. (De Janvry, ۲۰۱۵: ۲۶۵)

و. ترویج کارآفرینی و خلق شغل‌ها: ترویج کارآفرینی و ایجاد شرایط مناسب برای تشکیل و رشد کسب و کارهای کوچک و متوسط (SME) می‌تواند به ایجاد شغل‌های جدید و افزایش اشتغال پایدار در جوامع کم‌درآمد کمک کند. این شامل فراهم کردن تسهیلات مالی و راهنمایی‌های کارآفرینی، توسعه زیرساخت‌های لازم و ایجاد شبکه‌های حمایتی است.

ز. توسعه صنایع محلی و کارآفرینی: توسعه صنایع محلی و تشویق کارآفرینی می‌تواند به ایجاد اشتغال، تنوع اقتصادی و توسعه مناطق محروم کمک کند. این شامل ترویج کارآفرینی محلی، ایجاد شبکه‌های تأمین محلی و ارائه حمایت‌های فنی و مالی به کارآفرینان محلی است. (Naudé, ۲۰۰۸: ۷۶۸)

۲-۵. توسعه زیرساخت‌های اجتماعی

توسعه زیرساخت‌های اجتماعی یکی از راهکارهای مهم در برون‌رفت از فقر از منظر علم جامعه‌شناسی است. زیرساخت‌های اجتماعی شامل زیرساخت‌های فرهنگی، آموزشی، بهداشتی، اجتماعی و حقوقی است که برای توسعه جامعه و افزایش سطح زندگی افراد ضروری هستند. در زیر، تعدادی از راهکارهای توسعه زیرساخت‌های اجتماعی را با ذکر منابع درون‌متنی بررسی می‌کنیم:

الف. توسعه آموزش و علم: ارتقای سطح آموزش و دسترسی عمومی به آموزش، بهبود سیستم آموزشی، توسعه آموزش فنی و حرفه‌ای و ایجاد فرصت‌های آموزشی برای افراد محروم می‌تواند به توسعه زیرساخت‌های اجتماعی و افزایش امکانات زندگی کمک کند. (Schultz, ۱۹۶۱: ۱۷-۱۸)

ب. توسعه بهداشت و سلامت: بهبود شرایط بهداشتی و سلامتی، ارتقای سطح خدمات بهداشتی و درمانی، آموزش بهداشت و بهره‌گیری از تکنولوژی‌های پزشکی می‌تواند به توسعه زیرساخت‌های اجتماعی و افزایش کیفیت زندگی کمک کند. (Bloom, ۲۰۰۴: ۱-۱۳)

ج. تقویت حقوق و عدالت اجتماعی: تقویت حقوق انسانی، حمایت از حقوق

زنان، کودکان و اقلیت‌ها، ارتقای عدالت اجتماعی و کاهش تفاوت‌های اجتماعی می‌تواند به توسعه زیرساخت‌های اجتماعی و افزایش تعادل اجتماعی کمک کند.

۶. راه‌های سیاسی برون رفت از فقر از منظر قرآن و علم جامعه‌شناسی

۱-۶. تأسیس حکومت مقتدر با معیارهای بین‌المللی

تأسیس یک حکومت مقتدر و با معیارهای بین‌المللی از منظر جامعه‌شناسی می‌تواند نقش مهمی در کاهش فقر در جامعه داشته باشد. این موضوع می‌تواند از دو جنبه مورد بررسی قرار گیرد: نقش حکومت همه‌شمول ملی و نقش معیارهای بین‌المللی در کاهش فقر. حکومت همه‌شمول ملی، به‌عنوان یک نظام حاکمیتی که تلاش می‌کند تا به تمام شاخص‌ها و نیازهای جامعه پاسخ دهد، می‌تواند در کاهش فقر تأثیرگذار باشد. این حکومت با اتخاذ سیاست‌ها و برنامه‌های مناسب در زمینه توزیع منابع، توسعه اقتصادی، توسعه زیرساخت‌ها، حمایت از آسیب‌پذیران، اصلاح سیستم آموزش و پرورش و ایجاد فرصت‌های اشتغال و کارآفرینی می‌تواند به کاهش فقر و افزایش رفاه اجتماعی کمک کند. (بوردیو، ۲۰۰۱: ۲۱۱)

حکومت همه‌شمول ملی و مقتدر به معنای حکومتی است که توانایی فراهم کردن نیازهای اساسی تمامی افراد جامعه را دارد و برابری و عدالت اجتماعی را در نظر می‌گیرد. در زیر به برخی از نقش‌های این حکومت در کاهش فقر اشاره می‌شود: الف. توزیع عادلانه منابع: حکومت همه‌شمول ملی، با توجه به تحلیل جامعه‌شناسی، می‌تواند سیاست‌های مناسبی را برای توزیع منابع اقتصادی و اجتماعی در نظر بگیرد. این شامل تأمین نیازهای اساسی افراد فقیر مانند آب، غذا، مسکن، بهداشت و آموزش رایگان است.

ب. ترویج عدالت اجتماعی: تحلیل جامعه‌شناسی می‌تواند به شناخت عواملی که باعث تبعیض‌ها و نابرابری‌های اجتماعی می‌شوند، کمک کند. حکومت ملی مقتدر می‌تواند با اجرای سیاست‌های توزیع عادلانه و ترویج عدالت اجتماعی، به کاهش فقر و تبعیض‌های اجتماعی در جامعه کمک کند.

ج. توسعه بنیادین خدمات عمومی: حکومت ملی و مقتدر مسئولیت فراهم آوردن خدمات عمومی اساسی، مانند بهداشت، آموزش، بهره‌وری انرژی، حمایت از کودکان و سالمندان را دارد. این خدمات باید به صورت عادلانه و برابر برای تمامی اقشار جامعه فراهم شود، به ویژه برای افراد فقیر.

رویکردهای جامعه‌شناسی می‌توانند با توجه به بررسی عوامل اجتماعی و ساختاری، به تدوین سیاست‌های مؤثر برای تأسیس این نوع حکومت و کاهش فقر کمک کنند. این پروسه نیازمند تعامل بین رویکردهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است.

قرآن کریم نیز در حکومت مقتدر و معیاری نکات اساسی ذکر کرده است. در تعدادی از آیات قرآن کریم به اصول و مفاهیم مرتبط با تأسیس حکومت معیاری و کاهش فقر، اشاره شده است:

الف. عدالت اجتماعی و توزیع منابع: «وَمَا آتَاكُم الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (حشر: ۵۹) و آنچه را پیامبر به شما داده است، بگیرید و آنچه را از شما منع کرده است، ترک کنید». این آیه به عدالت اجتماعی و توزیع منابع اشاره دارد.

ب. مسئولیت در کمک به نیازمندان: «وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِثُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (حشر: ۳۶) و کسانی که قبل از آن‌ها خانه و ایمان را به دست آورده بودند، خواهش نمی‌کنند مهاجرانی را که به سوی آنان هجرت کرده‌اند، ببینند و در دل‌های خود هیچ نیازی ندارند و بر خودشان ترجیح می‌دهند، اگرچه به آنان خود نیازمندی هم داشته باشد».

ج. عدم تبعیض در اعطای فرصت‌ها: «وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ اُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا» (نساء: ۱۲۴) و کسی که چیزی از اعمال صالح را انجام دهد، مرد باشد یا زن، در حالی که ایمان داشته باشد، چنان کسانی داخل بهشت می‌شوند و کمترین ستمی به آنها نخواهد شد.

۲-۶. تأمین امنیت و ثبات پایدار در کشور

تأمین امنیت و ثبات پایدار در جامعه می‌تواند نقش‌های مهمی در کاهش فقر داشته باشد. در زیر به برخی از نقش‌های تأمین امنیت و ثبات در کاهش فقر از منظر جامعه‌شناسی اشاره می‌کنیم:

الف. حفظ آرامش اجتماعی: تحلیل جامعه‌شناسی می‌تواند نقش حفظ آرامش اجتماعی و پایداری را مورد بررسی قرار دهد. امنیت و ثبات اجتماعی، باعث کاهش ناامنی‌ها، خشونت و تضادهای اجتماعی می‌شود که موجب فقر و عدالت اجتماعی ناشی می‌شوند.

ب. ارتقای اعتماد اجتماعی: حفظ امنیت و ثبات در جامعه می‌تواند اعتماد اجتماعی را ارتقا داده و به ایجاد ارتباطات مثبت بین افراد کمک کند. اعتماد اجتماعی، بهبود روابط اجتماعی و همکاری بین افراد را تسهیل می‌کند که می‌تواند به کاهش فقر و ایجاد فرصت‌های بهتر برای همه افراد کمک کند. (Putnam, ۲۰۰۰)

ج. ایجاد فضای سرمایه‌گذاری و توسعه اقتصادی: تأمین امنیت و ثبات، ایجاد فضای مناسبی برای سرمایه‌گذاری و توسعه اقتصادی فراهم می‌کند. این امر به ایجاد مشاغل و اشتغال، افزایش درآمد و کاهش فقر کمک می‌کند.

د. حفظ نظم اجتماعی و عدالت: تحلیل جامعه‌شناسی می‌تواند نقش حفظ نظم اجتماعی و اجرای عدالت را بررسی کند. ساماندهی نظام حقوقی، اجرای عدالت و جلوگیری از تبعیض و سوءاستفاده می‌تواند به کاهش فقر در جامعه کمک کند. (UNDP, ۲۰۱۹)

۳-۶. ارتقای سلامت نظام اداری

ارتقای سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد در جامعه می‌تواند نقش مهمی در کاهش فقر داشته باشد. بررسی این موضوع از منظر جامعه‌شناسی می‌تواند به درک بهتر نقش سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد در کاهش فقر در جامعه کمک کند.

فساد به عنوان یک پدیده اجتماعی، می‌تواند از رشد و توسعه اقتصادی جلوگیری کند و تأثیر بسیار مخربی بر روی توزیع منصفانه ثروت و منابع در جامعه داشته باشد.

فساد می‌تواند موجب ایجاد عدالت اجتماعی و فرصت‌های برابر برای همه اعضای جامعه نشود و به جای آن، باعث تمرکز بیشتر ثروت و قدرت در دسترس قشرهای سلطه‌مند و ناعادلانه شود. این امر می‌تواند عواملی را برای ایجاد و تداوم فقر در جامعه تقویت کند. برخلاف آن، ارتقای سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد می‌تواند بهبودی برای کاهش فقر در جامعه به همراه داشته باشد. در یک نظام اداری سالم و مبارزه‌کننده با فساد، قوانین و مقررات به نحوی طراحی و اجرا می‌شود که عدالت اجتماعی را تضمین می‌کند. این نظام می‌تواند فرصت‌های برابر برای همه اعضای جامعه ایجاد کند و رشد و توسعه اقتصادی را ترویج دهد.

نقش آگاهی و مشارکت شهروندان نیز در ارتقای سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد حائز اهمیت است. شفافیت، حسابرسی مستقل، تعامل بین نهادهای دولتی و غیردولتی و حمایت از خبرنگاران و فعالان مدنی می‌تواند به فعالیت‌های مبارزه با فساد کمک کند و در نتیجه به کاهش فقر و افزایش عدالت اجتماعی منجر شود. در جامعه‌شناسی، نقش سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد در کاهش فقر به دو شکل مهم مطرح می‌شود و اثر می‌گذارد:

الف. اثر مستقیم: سلامت نظام اداری به منظور مبارزه با فساد، می‌تواند بهبود و بهینه‌سازی فرآیندهای اداری و سیستم‌های مربوطه را به همراه داشته باشد. این اقدامات می‌توانند شفافیت را در تصمیم‌گیری‌ها و عملکرد نهادهای اداری افزایش دهند. با افزایش شفافیت، فرصت‌های ناعادلانه و فساد را محدود کرده و اجتماع را به سمت عدالت اجتماعی و توزیع منصفانه منابع سوق می‌دهد.

ب. اثر غیرمستقیم: سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد، اثرات غیرمستقیم و متقابل با کاهش فقر نیز دارد. وقتی که یک نظام اداری سالم و شفاف وجود داشته باشد، اثر مثبت آن بر روی اقتصاد جامعه و توسعه آن فراوان است. (روزنتال، ۲۰۰۸:

(۵۸)

قرآن کریم نیز به عنوان کتاب مقدس اسلام، مبانی اخلاقی و راهکارهایی برای سازماندهی نظام اداری و مبارزه با فساد ارائه می‌دهد. در زیر، برخی از آیات قرآن

کریم که به مفاهیم ارتقای سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد اشاره می‌کنند، ذکر می‌شود:

الف. شفافیت و عدم تبعیض: «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»؛ (بقره: ۸۳) و با مردم با خوش زبانی سخن گوید و نماز را برپا دارید، و زکات بپردازید». این آیه به تأکید بر شفافیت، انصاف و عدم تبعیض در برخورد با مردم اشاره دارد. این اصول، به ساختار نظام اداری سالم و مبارزه با فساد کمک کرده و در نتیجه، می‌تواند به کاهش فقر در جامعه نیز مؤثر باشد.

ب. امانت‌داری و عدم فساد: «وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعَثُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ»؛ (هود: ۸۵) و اجناس مردم را [هنگام خریدن] کم‌ارزش‌تر [از آنچه که هست] به حساب نیاورید و در زمین تبه‌کارانه فتنه و آشوب برپا نکنید». این آیه با تأکید بر امانت‌داری، عدم سوءاستفاده از اموال مردم و عدم فساد در نظام اداری اشاره دارد. ارتقای سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد، به کاهش فقر و افزایش عدالت اجتماعی در جامعه کمک می‌کند.

۴-۶. توسعه عدالت اجتماعی و سیاسی

توسعه عدالت اجتماعی از منظر قرآن کریم به‌عنوان یکی از راهکارهای سیاسی - اجتماعی برای برون رفت از فقر بسیار مهم است. قرآن کریم در بسیاری از آیات خود به اهمیت عدالت و توزیع منابع به‌صورت عادلانه در جامعه اشاره می‌کند. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ»؛ (نحل: ۹۰) خداوند به عدالت و احسان و دادن به نزدیکان فرمان می‌دهد». در این آیه خداوند به عدالت، احسان و کمک به نزدیکان تأکید می‌کند که نشان از اهمیت توزیع عادلانه منابع در جامعه دارد.

۷. راه‌های اقتصادی برون رفت از فقر از منظر قرآن و علم جامعه‌شناسی

۱-۷. برنامه اقتصادی و حمایتی توسعه روستایی

برنامه اقتصادی و حمایتی توسعه روستایی در کاهش فقر مرتبط است که در ذیل به بعضی فکتورهای مؤثر در این مورد بررسی می‌گردد.

الف. ایجاد زیرساخت‌های اساسی: برنامه‌های اقتصادی و حمایتی توسعه روستایی باید بر توسعه زیرساخت‌های اساسی مانند راه‌ها، آب و فاضلاب، برق، ارتباطات و آموزش تمرکز کنند. این زیرساخت‌ها اساسی برای رشد و توسعه روستاها است و می‌تواند به بهبود شرایط زندگی، ایجاد فرصت‌های شغلی و کاهش فقر در جامعه کمک کنند.

ب. حمایت از بخش زراعت: بخش کشاورزی عمده‌ای از اقتصاد روستاها را تشکیل می‌دهد. برنامه‌های اقتصادی و حمایتی باید به توسعه زراعت، بهبود فناوری زراعت، تسهیل در دسترسی به بازارها، حفظ منابع طبیعی و ایجاد زنجیره تأمین متمرکز شامل تولید، بسته‌بندی و بازاریابی تمرکز کنند. این تدابیر می‌توانند به افزایش تولید، اشتغال و درآمد زارعان و کاهش فقر در جامعه کمک کنند.

ج. توسعه صنایع محلی: برنامه‌های توسعه روستایی باید به توسعه صنایع محلی متمرکز کنند. ایجاد کارگاه‌ها و کارخانه‌های کوچک و متوسط در روستاها، تشویق کسب و کارهای محلی و صنایع دستی، ترویج تولید محصولات محلی و بازاریابی آن‌ها می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی و کاهش فقر در جامعه کمک کند. (Lipton, ۱۹۹۵: p ۲۵۵۱)

د. توسعه مهارت‌ها و آموزش: ارتقای سطح مهارت‌های افراد در روستاها از طریق برنامه‌های آموزشی و آموزش حرفه‌ای می‌تواند به توسعه اقتصادی و کاهش فقر کمک کند. آموزش مهارت‌های مورد نیاز در بخش‌های تولیدی، خدماتی و گردشگری می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار و افزایش درآمد در جامعه روستایی منجر شود. (World Bank, ۲۰۰۱)

هـ. بهره‌برداری از منابع دریایی: قرآن می‌فرماید: «رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ» (اسراء: ۶۶) پروردگارتان کسی است که کشتی را در دریا برای شما به حرکت درمی‌آورد، تا از نعمت او بهره‌مند شوید». مراد از این آیه، راه انداختن کشتی‌ها در دریا به وسیله باد و امثال آن است که می‌شود در صنعت گردشگری و هم ماهیگیری و هم تجارت استفاده کرد.

۷-۲. حمایت از صنایع و تولیدات داخلی

حمایت از صنایع و تولیدات داخلی در کشور در جهت کنترل فقر و برون‌رفت از فقر الزامی است که در ذیل به بعضی از نکات کلیدی آن می‌پردازیم.

الف. توسعه صنایع داخلی: حمایت از صنایع و تولیدات داخلی می‌توان به توسعه اقتصادی کشور و کاهش فقر در جامعه کمک گرفت. این شامل توسعه بخش‌های تولیدی، زراعت، خدمات و صنعتی می‌شود. توجه به توسعه صنایع و ایجاد زنجیره‌های تأمین داخلی می‌تواند اشتغال، درآمد و فرصت‌های کاری را افزایش دهد و در نتیجه به کاهش فقر در جامعه منجر شود. (Acemoglu, ۲۰۱۲: ۴۲۶)

ب. حمایت مالی و مالیاتی: دولت می‌تواند از طریق حمایت‌های مالی و مالیاتی، به صنایع و تولیدات داخلی کمک کند. این شامل اعطای تسهیلات و وام‌های مختلف، کاهش مالیات، ایجاد تسهیلات بانکی و حفاظت تجاری است. این تدابیر می‌توانند به توسعه صنایع داخلی و ایجاد فرصت‌های شغلی کمک کنند و در نتیجه به کاهش فقر و افزایش درآمد افراد در جامعه منجر شود.

قرآن کریم نیز در باب تشویق و اهمیت فعالیت‌های تولیدی در جامعه توجه ویژه دارد. فعالیت‌های تولیدی، عنصر اساسی در طلب روزی است و برای اهمیت و تشویق به آن، می‌توان از آیات متعدد قرآن کریم استفاده کرد. تمهید مقدمات کار و تلاش، زمینه‌سازی برای آرامش و استراحت و پس از آن، روشنی بخشیدن و چراغانی کردن زمین برای جستجوی روزی، تشویق عملی برای فعالیت اقتصادی است. به‌راستی اگر روز روشن نمی‌بود و تاریکی شب کنار نمی‌رفت، چگونه امکان فعالیت اقتصادی و جستجوی روزی ممکن بود؟ قرآن می‌فرماید:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَّاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِّن رَّحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ؛ (روم: ۴۶) و از آیات (عظمت) خدا این است که بادهای را به‌عنوان مژده دهندگانی می‌فرستد تا شما را از رحمت خویش بپشانند (و سیراب کند) و کشتی‌ها به فرمانش حرکت کنند و از فضل او بهره گیرید. شاید شکر او را به‌جای آرید.

۳-۷. تدوین استراتژی‌های اقتصادی و صادرات محور

تدوین استراتژی‌های اقتصادی و صادرات محور در جهت مهار فقر و بیچارگی ضروری و الزامی است. دولت باید اقدامات و راهکارهای لازم را این مورد انجام دهد که در ذیل به بعضی از این فکتورها اشاره می‌گردد:

الف. توسعه بخش صنعت و تولید: توجه به توسعه بخش صنعت و تولید و قدرت تولید داخلی، می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی، افزایش درآمد و کاهش فقر در جامعه کمک کند. در این زمینه، مطالعه و پیاده‌سازی استراتژی‌های صنعتی و توسعه تکنولوژیک می‌تواند مؤثر باشد.

ب. تسهیلات و حمایت‌های دولتی: دولت می‌تواند سیاست‌ها و تسهیلاتی مانند حمایت مالی، امکانات بانکی، کاهش مالیات و مالیات تسهیلاتی را در نظر بگیرد تا تشویق کسب و کارها و صادرات را تسهیل کند. این تدابیر می‌تواند به توان رقابتی کسب و کارها کمک کرده و در نتیجه به رشد اقتصادی و کاهش فقر منجر شوند. (آندرسون، ۲۰۱۹: ۱۲۲)

ج. توسعه صنایع و بخش‌های صادراتی: توسعه صنایع و بخش‌های صادراتی می‌تواند به توان رقابتی کشور در بازارهای بین‌المللی کمک و ارزش افزوده بیشتری را برای کشور ایجاد کند. این توسعه می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی، افزایش درآمد و کاهش فقر در جامعه کمک کند. منابع و تکنولوژی‌های جدید می‌تواند به صنایع جدید در کشور کمک کرده و باعث توسعه بیشتر صنایع و ایجاد فرصت‌های کسب و کار شوند.

د. ترویج بازارهای صادراتی: توسعه و ترویج بازارهای صادراتی می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی، افزایش درآمد و کاهش فقر کمک کند. بازاریابی و تبلیغات صادراتی، ارتباط با مشتریان خارجی، ارزیابی بازارهای جدید و ایجاد شبکه توزیع برای صادرات، به توسعه صادرات و افزایش درآمد کمک می‌کند. (Ghosh, ۲۰۲۰: ۲۱-۳۶)

۴-۷. احیای زیرساخت‌های اقتصادی کشور

موضوع احیای زیرساخت‌های اقتصادی کشور و نقش آن در کاهش فقر در جامعه «می‌تواند به عنوان یک موضوع جذاب و مهم در زمینه توسعه اقتصادی و کاهش فقر مورد بحث قرار گیرد. در زیر، به برخی از نکات کلیدی و ایده‌ها در این زمینه اشاره می‌شود:

الف. زیرساخت‌های ترانسپورتی: احیای زیرساخت‌های ترانسپورتی می‌تواند نقش مهمی در کاهش فقر ایفا کند. بهبود و گسترش شبکه‌های راهی، راه‌آهن، بنادر، کاهش هزینه‌های حمل و نقل، افزایش دسترسی به بازارها، ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش حمل و نقل و ارتباطات، تسهیل در انتقال کالا و خدمات، می‌تواند به تحرک اقتصادی و افزایش درآمد و رفاه جامعه کمک کند.

ب. زیرساخت‌های انرژی: تأمین انرژی پایدار و قابل دسترس برای جامعه، نقش مهمی در کاهش فقر دارد. احیای زیرساخت‌های انرژی شامل توسعه منابع انرژی تجدیدپذیر، ساخت و بهره‌برداری از نیروگاه‌های برقی، الکتریفیکاسیون مناطق روستایی و دسترسی به سوخت‌های پاک و ارزان قیمت می‌تواند به توسعه اقتصادی و بهبود شرایط زندگی جامعه کمک کند. (دیوید، ۲۰۱۶: ۱۵۵)

ج. زیرساخت‌های آموزشی: سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های آموزشی، ایجاد فرصت‌های آموزشی و توسعه مهارت‌های افراد را ترویج می‌دهد. بهبود زیرساخت‌های مدارس، دسترسی به آموزش عالی و فرصت‌های آموزش و کارآموزی، می‌تواند به توانمندسازی افراد و ایجاد فرصت‌های شغلی برای آن‌ها کمک کند.

د. استفاده به موقع و بهتر از زمین: در جامعه‌هایی که صنعتی نیستند، تنها اتکای آن‌ها استفاده از زمین است و جز این راهی برای خودکفایی نیست. توجه به صنعت بدون توجه به زراعت، اشتباه بزرگی است. خداوند زمین را برای مردم نهاد: «وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنْعَامِ؛ (الرحمن: ۱۰) زمین را برای خلائق آفرید». باید همه ویژگی‌های مناطق مختلف را شناخت و نهایت استفاده را برد؛ زیرا خداوند بزرگ زمین را رام و مسخر انسان نموده است: «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا؛ (ملک: ۱۵) اوست

که زمین را برای شما رام کرد». امروزه معطل گذاشتن زمین‌های مستعد، به نوعی به هدر دادن سرمایه است که می‌توان با برنامه‌ریزی صحیح در هر زمینی، محصولات مناسب آن زمین را کاشت و برداشت کرد.

۵-۷. تقویت روحیه تکافل و توزیع عادلانه زکات و خمس

اسلام دستورات و توصیه‌های فردی و اجتماعی بسیاری برای جلوگیری از فقر ارائه کرده است. از جمله آن‌ها می‌توان به پرهیز از انجام برخی، گناهان اجرای قواعد و عقود مختلف در مبادلات و فعالیت‌های اقتصادی و دستورات اخلاقی متفاوت اشاره کرد. اسلام در محدودی فلسفه اقتصادی خود راه‌های بسیاری برای حل مشکل فقر اندیشیده است. برخی از این راه‌ها مربوط به حکومت و برخی دیگر بر عهده جامعه و برخی دیگر وظیفه مشترک حکومت و جامعه است (زین‌العابدین، ۱۳۷۷: ۱۲)

اسلام زکات را به عنوان مهم‌ترین راهکار در جهت مبارزه با فقر مطرح می‌کند. زکات از سوی گروهی از مسلمانان که اموال مخصوصشان به حدنصاب رسیده، پرداخت می‌شود. برنامه‌ریزی و مدیریت برای جمع‌آوری و توزیع مناسب این اموال در موارد مصرف آن، راهکار بسیار مناسبی برای زدودن فقر از جامعه است. مالیات‌های اسلامی آن‌چنان دقیق تنظیم شده است که اگر به خوبی عمل شود، فقر از جامعه اسلامی ریشه‌کن شده یا به حداقل می‌رسد. همان‌گونه که امام صادق در حدیث معروفی می‌فرماید: «لو أن الناس أدوا حقوقهم لكانوا عايشين بخيره؛ اگر مردم حقوق واجب خویش را بپردازند، همگان در خیر و خوبی زندگی خواهند کرد». (حر

عاملی، بی تا، ۶: ۳) در آیه‌ای دیگر مصارف آن را بیان کرده می‌فرماید:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (توبه: ۶۰) صدقات تنها به تهی‌دستان و بینوایان و متصدیان [گردآوری و پخش] آن و کسانی که دلشان به دست آورده می‌شود و در [راه آزادی] بردگان و وامداران و در راه خدا و به در راه مانده اختصاص دارد. این به عنوان فریضه از جانب خداست و خدا دانای حکیم است».

بنابر مفاد این آیه فقیران و مساکین مهم‌ترین مورد مصرف این منبع مالی مهم

هستند و این دستور الهی راهکار پرثمر اجتماعی در جهت فقرزدایی محسوب می‌شود.

۶-۷. طراحی پالیسی کاهش فقر

ارزیابی فقر و انکشاف بشری در افغانستان، نتیجه فعالیت‌های مشترک در جریان چند دهه جنگ بی‌ثباتی مداوم و جریان ناهماهنگ مساعدت‌های جامعه جهانی است. برای کاهش فقر پالیسی خاصی لازم است که نیازمند رویکرد چند سکتور توأم با اقدامات پالیسی به هدف ذیل است:

الف. انکشاف متداوم از طریق تقویت سکتور زراعت: رشد اقتصادی به عنوان شرط اساسی برای کاهش فقر در افغانستان شمرده می‌شود هرچند فقط رشد اقتصادی کافی نیست. افغانستان باید روی منابع جدید اعتماد نموده تا از کاهش فقر اطمینان حاصل شود. با توجه به بنیاد نه‌چندان قوی اقتصادی کشور و میزان بلند سهم خانوارها در این سکتور، تقویت سکتور زراعت با توجه ویژه روی زراعت کوچک به عنوان یکی از اولویت‌های عمده برای بهبود رفاه افراد فقیر و تحریک تقاضای داخلی و ایجاد فرصت‌های شغلی در سایر سکتورها باقی مانده است. (وزارت اقتصاد، ۲۰۰۷: ۵۰)

ب. حفاظت قشر آسیب‌پذیر از طریق طرح شبکه‌های محافظت: خانوارهای فقیر از آسیب‌هایی متأثر می‌شوند که مانع روند معیشت و تلاش‌هایشان برای بیرون شدن از فقر می‌شود؛ به‌ویژه آنانی که در مناطق روستایی زندگی می‌کنند. از این جهت طرح سیستم جامع محافظت اجتماعی با توجه ویژه روی شبکه‌های محافظتی در راستای کاهش تأثیرات آسیب‌ها و تسریع پروسه کاهش فقر کلیدی و ضروری است. مصونیت اجتماعی در افغانستان با یک سلسله چالش‌ها به شمول بودجه محدود و هماهنگی ضعیف مواجه است. به‌منظور نیل به اهداف بیشتر هماهنگی ضعیف برنامه‌های محافظتی اجتماعی باید رفع شده و کارهای بیشتر و برنامه‌های آزمایشی نیاز است تا شناسایی گروه‌های مستحق و طرح سیستم متداوم و مؤثر محافظتی را بهبود بخشد.

نتیجه‌گیری

از مطالب فوق می‌توان چنین نتیجه گرفت استفاده از راهکارهای مبتنی بر آموزه‌های قرآن کریم می‌تواند در کاهش فقر و افزایش رفاه اجتماعی مؤثر باشد. برخی از این راهکارها عبارتند از:

۱. تشویق به کار و تلاش برای کسب درآمد و دستیابی به ثروت و ثبات مالی، به شرطی که در این راه به نیازمندان و محرومان کمک شود.
۲. پیگیری مساعی جهت حذف فساد و سیاست‌های نامتناسب در توزیع ثروت و منابع، به‌منظور فراهم کردن فرصت‌های برابر برای همه اعضای جامعه.
۳. توسعه و ارتقای سطح آموزش و تحصیلات به‌عنوان یکی از راه‌های کاهش فقر و افزایش رفاه اجتماعی، به‌منظور افزایش توانمندی افراد و ایجاد فرصت‌های بیشتر در بازار کار.
۴. ترویج فرهنگ تعاونی و ایجاد انجمن‌ها و تشکل‌های مردمی، به‌منظور تسهیل در دسترسی به منابع و امکانات، ایجاد فرصت‌های کاری و کاهش هزینه‌ها برای افراد.
۵. توجه به نیازمندان و آسیب‌پذیران جامعه، به‌منظور فراهم کردن خدمات اجتماعی و بهداشتی، افزایش سطح زندگی و کاهش فقر.
۶. توسعه کسب‌وکارهای کوچک: توسعه کسب‌وکارهای کوچک می‌تواند به کاهش فقر کمک کند. برای مثال، به برخی افراد کمک می‌کند تا از مهارت‌های خود در زمینه‌هایی مانند تولید محصولات دستی، خدمات خانگی، یا کشاورزی بهره‌مند شوند.
۷. توسعه زیرساخت‌های اجتماعی: توسعه زیرساخت‌های اجتماعی، مانند بهبود وضعیت سلامت، توسعه آموزش و پرورش و ترویج مساوی برخورداری، به کاهش فقر کمک می‌کند.
۸. عدالت اجتماعی: قرآن کریم از مسئولان و حکام جامعه می‌خواهد تا عدالت را در تقسیم منابع و توزیع ثروت رعایت کنند و از نابرابری در توزیع ثروت جلوگیری کنند. (ر.ک. شوری: ۳۶)

۹. توسعه بخش‌های صنعتی و تولیدی: توسعه صنعت و تولید، افزایش تولید و تنوع محصولات، ایجاد فرصت‌های شغلی و افزایش درآمد افراد را در پی دارد. این شامل توسعه صنایع محلی، ارتقای تکنولوژی و نوآوری، توسعه صادرات و ترویج بازاریابی است.

۱۰. توسعه بخش کشاورزی: توسعه بخش کشاورزی و بهبود شرایط کشاورزان و عوامل اقتصادی مرتبط، بهبود امنیت غذایی، افزایش تولید و ایجاد اشتغال را به همراه دارد. این شامل ارائه حمایت‌های مالی و فنی به کشاورزان، ترویج کشاورزی پایدار و افزایش بهره‌وری است.

۱۱. توسعه زیرساخت‌ها: توسعه اقتصادی به بهبود زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی کمک می‌کند. این شامل زیرساخت‌های حمل و نقل، انرژی، ارتباطات، آب و فاضلاب، بهداشت و تأمین اجتماعی است. این زیرساخت‌ها نقش مهمی در تسهیل رشد اقتصادی و توسعه پایدار دارند.

فهرست منابع

قرآن کریم

الف. منابع فارسی

۱. ابن فارس، احمد، (۱۳۸۹ ق)، معجم مقاییس اللغة، قاهره: مطبعة حلبی.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۹۸۸)، لسان العرب، بیروت: دار الحیاء التراث الاسلامی.
۳. اصفهانی راغب، حسین بن محمد، (۱۳۷۶)، معجم مفردات الفاظ قرآن، مشهد: انتشارات رضوی.
۴. آندرسون، سایمون و سمیت، جون، (۲۰۱۹)، اقتصاد توسعه یافته، (ترجمه: باقری)، تهران: انتشارات سمت.
۵. بوردیو، پییر، (۲۰۰۱)، جامعه شناسی، (ترجمه: سید محمد رضا حیدری)، تهران: نشر نی.
۶. روزنتال، گیدئون، (۲۰۰۸)، تبعیض و فساد در توزیع منافع: تحلیل جامعه شناختی، (ترجمه: عباس دانایی فرد)، تهران: نشر نی.
۷. زین العابدین، طیب، (۱۳۷۷)، زکات و کاهش فقر در جهان اسلام، (ترجمه: محمد عباس پور)، فصلنامه مشکوة، شماره ۵۸-۵۹.
۸. شیخاوندی، داور، (۱۳۷۷)، جامعه شناسی انحرافات و مسائل جامعه، مشهد: نشر مرنديز.
۹. قرطبی، ابی عبدالله محمد بن احمد، (۱۴۲۹ ق)، الجامع الحکام القرآن، بیروت: دار لکتب العربی.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامی.
۱۱. وزارت اقتصاد، گزارش وضعیت فقر در افغانستان، از ۲۰۰۷-۲۰۱۱.
۱۲. مصطفوی، حسن، (۱۳۶۰)، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

ب: منابع انگلیسی

13. Acemoglu, D. & Autor, D. H. (2012). What does human capital do? A re-

- view of Goldin and Katz's "The race between education and technology". *Journal of Economic Literature*, 50(2), 426-463.
14. Bardhan, P. (2016). *Political economy of development*. Oxford University Press.
15. Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2004). The effect of health on economic growth: a production function approach. *World development*, 32(1)
16. Bourdieu, P. (1977). *Cultural Reproduction and Social Reproduction. In Power and Ideology in Education* (pp. 487-511). Oxford University Press.
17. Bourguignon, F., & Chakravarty, S. R. (2003). The measurement of multidimensional poverty. *Journal of Economic Inequality*, 1(1)
18. Da Afghanistan Bank | Da Afghanistan Bank (dab.gov.af)
19. De Janvry, A., & Sadoulet, E. (2015). Agriculture for development: Toward a new paradigm. *Annual Review of Resource Economics*, 7, 265-284.
20. Ghosh, S. (2020). Export-led Growth: Evidence from Selected South Asian Countries. *South Asia Economic Journal*, 21(1)
21. Karlan, D., & Valdivia, M. (2011). Teaching entrepreneurship: Impact of business training on microfinance clients and institutions. *Review of economics and statistics*, 93(2)
22. Lipton, M., & Ravallion, M. (1995). Poverty and policy. *Handbook of Development Economics*, 3
23. Naudé, W., & Gries, T. (2008). Entrepreneurship and human development: A capability approach. *World development*, 36(5), 768-783.
24. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster.
25. Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American economic review*, 51
26. The world bank, <http://www.worldbank.org>: en: news: press-release: 2017:

05: 08: poverty-afghanistan-roseamidst-troop-withdrawal-poverty-update-2017

27. Townsend, P. (1979). Poverty in the United Kingdom. Penguin
28. UNDP. (2019). Human Development Report 2019: Beyond Income, Beyond Averages, Beyond Today. United Nations Development Programme.
29. United Nations Development Programme. (2014). Human Development Report 2014: Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience.
30. United Nations Industrial Development Organization. (2018). Industrial Development Report 2018: Demand for Manufacturing: Driving Inclusive and Sustainable Industrial Development.

۱۱۶

۱۴۰۲

خزان و زمستان

شماره ششم

سال سوم

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی

دوفصلنامه یافته‌های اقتصادی